Puse gadsimta Engures ezerā
SARUNA AR MĀRU JANAUS

ELĪNA GULBE, elina.gulbe@lob.lv
RUSLANS MATROZIS, matruslv@inbox.lv

Māra Janaus (1954) putnus pēta 50 gadus, galvenais darbalauks – ilgtermiņa lielo ķīru demogrāfijas pētījumi Engures ezerā, Kaņierī un citur. 1978. gadā absolvēja LVU Bioloģijas fakultāti ar diplomdarbu par balto stārķi Latvijā, 1988. gadā Maskavā aizstāvēja disertāciju par lielā ķīra populācijas stāvokli un ligzdošanas sekmēm Latvijā. Vairāk nekā 90 zinātnisku rakstu un konferenču tēžu autore. Vadošā balto stārķu eksperte Latvijā, no 1974. gada vadījusi gandrīz visas starptautiskās ligzdojošo balto stārķu uzskaites Latvijā, no 1988. gada līdz šim brīdim vada LOB balto stārķu ligzdošanas sekmju monitoringu. LOB darbības pirmajos 10 gados (1985–1994) no darba brīvajā laikā kā zinātniskā sekretāre kārtoja visu biedrības grāmatvedību, gatavoja dokumentus un veica saraksti ar biedriem un citām organizācijām. Ilgus gadus darbojās LOB padomē. 2023. gadā ievēlēta par LOB goda biedri.

Foto no Ornitoloģijas laboratorijas arhīva

Māra Janaus ar apgredzenotu ūpēnu rokās. Engures ezera piekraste, 1973. gada jūnijs.

Kā viss sākās? Kā nonāci līdz putniem?

Tas notika pamazām! Skolas laikā visu manu brīvo laiku aizņēma peldēšanas treniņi. Kad 10. klasē gadu noslimoju un vasarā netiku uz peldēšanas treniņnometni, nolēmu tā vietā mazliet papelnīt naudiņu un pieteicos uz palīgstrādnieka darbu arheoloģiskajā ekspedīcijā. Divi vasaras mēneši pagāja arheologu nometnē lauka vidū, dzīvojot teltīs un gatavojot uz ugunskura, tuvākā apdzīvotā vieta – Lubāna – bija 12 kilometru attālumā. Tāda dzīve man tik ļoti iepatikās, ka tovasar sapratu: vēlos strādāt tādu darbu, kas saistīts ar ekspedīcijām dabā. Tā kā man ļoti patika ūdeņi un peldēšana, tobrīd vēl biju domājusi par hidrobioloģiju, nevis putniem.

Pēc skolas kārtojot iestājeksāmenus LVU Bioloģijas fakultātē, neiznurēju konkursu un meklēju darbu. Hidrobiologiem tobrīd darbinieku nevajadzēja, bet atradās vieta pie ornitologiem. Bioloģijas institūta Ornitoloģijas laboratorijā pāris mēnešus nostrādāju uz pusslodzi par jaunāko laboranti, tālāk jau uz pilnu slodzi. Kad nākamajā gadā iestājos Bioloģijas fakultātē, turpināju arī strādāt sākumā uz pusslodzi. Tā Zinātņu akadēmijas, vēlāk Latvijas Universitātes Bioloģijas institūts ir mana pirmā un vienīgā darbavieta, sākot strādāt "no apakšas" – no jaunākās laborantes līdz laboratorijas vadītājai.

Mēs ar Māru Kazubierni, toreiz Grīnvaldi, darbā iestājāmies gandrīz vienā laikā – 1972. gada septembrī. Lauka sezona tobrīd jau bija beigusies. Toties ļoti labi atceros pirmo "ornitoloģisko ekspedīciju", kad agrā pavasarī abas ar Māru no viņas mājas Ķemeros gājām uz Kaņiera ezeru. Vēl tagad atceros, kā Raganu purvā līdz pamalei "ļurkstēja" rubeņi. Viņu

toreiz bija ļoti daudz. Un tad jau sākās lauka darbu sezona, un aizbraucu uz Engures ezeru. Tā kā labi airēju, ko tēta vadībā biju iemācījusies jau bērnībā, pārvietošanās ar laivu man nesagādāja nekādas grūtības. Tā arī sākās! Gadījās, ka pirmajā pavasarī Engures ezera piekrastē aizbraucām uz Melnragu meklēt ūpja ligzdu. Ligzdu tiešām atradām, proti, ūpēnu, un tā milzīgā spalvu čupa ar oranžajām acīm, kura klabināja knābi un mirkšķināja, uz mani atstāja tādu iespaidu, ka pilnīgi pārliecināja: man šeit jāpaliek! Tas bija kā pēdējais "punkts uz i".

Kādi darbi Engures ezerā bija jāveic?

Es biju Jāņa Vīksnes[1] laborante, tātad darbi bija saistīti galvenokārt ar lielā ķīra pētniecību. Tā bija pirmā vasara, kad tika ierīkoti tā saucamie "ķīru dārzi" – iežogota daļa kolonijas, kurā pēc tam izsekoja visam ligzdās notiekošajam no olu izdēšanas līdz mazuļu aizlidošanai. Šādi lauka darbi no 1973. līdz 1990. gadam Engures ezerā tika darīti ik gadu, un tas bija lielā ķīra pētījumu pats pamats.

Tas nevarēja būt viegls darbs, "ceros" pārvietoties nav nekāds joks.

Grūtākā ir pati "ķīru dārza" izveidošana – uztaisīt žogu ap koloniju, turklāt tā, lai kolonija neapslīkst un ligzdas un olas neiziet postā. Sezonas sākumā visu ķīru dārzu ierīkošana prasa nedēļu diezgan smaga darba. Ja tu iekāp cerā, tas viss nogrimst! Tāpēc mums bija speciālas "uzpariktes", un mēs izmantojām tādus kā pārnēsājamus tiltiņus. Proti, dūņās iesprausts miets, mietam galā žuburs, otrā pusē arī tāds pats, un tad pāri vēl viens miets, un tā veidojām paralēlas joslas. Pārvietojot dēli, šādi varēja pa koloniju staigāt, sākumā mums bija koka, vēlāk – dūralumīnija dēlis.

Sākumā "ķīru dārzos" strādājām galvenokārt mēs ar Jāni, bet vēlāk, kad es jau studēju, palīgā bija arī citi cilvēki. Kad pieauga Jāņa meita Antra (tolaik Antra Vīksne, tagad Stīpniece), mēs bijām "trenēta jaunkundžu brigāde" un divatā "apkopām" visus šos "ķīru dārzus" Engures ezerā.

Galvenā šādu pētījumu vieta bija Engures ezers, bet dažus gadus tos veicām arī Kaņierī un vienu gadu Babītes ezerā, arī dažām citām sugām – mazajiem ķīriem, sudrabkaijām. Šādi pētījumi tika veikti arī Nagļu un Sātiņu dīķos, bet diemžēl neguva īstu nobeigumu zinātnisku rakstu veidā.

Ko lielo ķīru kolonijās pētījāt?

Pētījumu mērķis bija noskaidrot, no kā ir atkarīga lielo ķīru mazuļu izdzīvošana līdz tam brīdim, kad viņi pamet koloniju. Tātad kolonijai apkārt ir žogs, mazuļi ārā netiek, un mums bija viss ligzdošanas cikls – cik dējumā olu, olu dēšanas secība, cik no olām izšķiļas, mazuļu šķilšanās secība, cik katrs mazulis svēris šķilšanās dienā, vai mazuļu izdzīvotība ir atkarīga no olu skaita ligzdā vai atkarīga no tā, kurš mazulis pēc secības ir izšķīlies utt. Vienu laiku bija vēl dziļāki pētījumi – mēs ik pa četrām piecām dienām visus mazuļus noķērām un pārsvērām, tātad līdz pat aizlidošanas brīdim mums bija arī viņu svara pieauguma līknes. Un, protams, tika fiksēti arī visi bojā aizgājušie. Visus putnus arī gredzenojām, un turpmākajos gados datus papildināja gredzenoto putnu atradumi. Diemžēl kopā ar Jāni nepaguvām apkopot rezultātus par to, kāda ir izdzīvošana pēc lidspējas sasniegšanas. To vajadzētu izdarīt, bet pagaidām pietrūkst "dukas".

Interesanti bija lielo ķīru barošanās lidojumu pētījumi, ko veicām 80. gadu sākumā, putnus iezīmējot ar pikrīnskābi. Ķīrus mēs ķērām barošanās vietās, kuras tolaik bija lielākoties gar jūru izvietotajās zivju pārstrādes fabrikās – Plieņciemā, Engurē, Bērzciemā, Mērsragā un Kolkā –, kā arī Lubezeres ūdeļu fermā. Ķeršanai bija izveidoti lieli pārsitamie slazdi 8 metru garumā, 4 metru platumā, tādos vienā reizē varēja noķert līdz pat 80 ķīriem. Noķertos ķīrus ne vien gredzenojām, bet arī iezīmējām ar pikrīnskābi, piemēram, asti, labo plecu, kreiso plecu utt., katrā barošanās vietā ķertajiem putniem bija sava iekrāsota ķermeņa daļa. Dzeltenais iekrāsojums ar pikrīnskābi saules iedarbībā kļūst pat vēl spilgtāk oranžs un ir labi saskatāms no liela attāluma, un saglabājas pat divus trīs mēnešus. Pēc tam braukājām pa kolonijām visā Engures ezerā, meklējot iezīmētos putnus. Protams, bija arī publikācijas vietējās avīzēs ar lūgumu iedzīvotājiem ziņot par šiem iekrāsotajiem putniem.

Rezultāti bija tiešām pārsteidzoši. Engures ezera ķīri uz diezgan netālajām vietām lidoja baroties masveidā, piemēram, uz 40 km attālo Lubezeri virzījās gluži vai straumē turp un atpakaļ. Tur barības bija pietiekami daudz neatkarīgi no laikapstākļiem,

Foto: Jānis Vīksne

Māra Janaus ar svariem nosver lielā ķīra mazuli, bet Antra Vīksne pieraksta datus. Engures ezers, 1979. gada jūnijs.

[1] Jānis Vīksne (1936–2015).

Foto no Ornitoloģijas laboratorijas arhīva

Jānis Vīksne un Māra Janaus gatavojas gredzenot lielos ķīrus. Lubezeres ūdeļu ferma, 1981. gada jūnijs.

darba dienās vai izejamajās dienās. Taču Engures ezera ligzdotājiem konstatējām arī barošanās lidojumus līdz Kolkai – 70 km attālumā. Tas bija ļoti interesanti, un šādu pētījumu veicām arī attiecībā uz Rīgā ligzdojošajiem ķīriem, ķerot tos Baldonē un citās vietās.

Engures ezerā dzīvošana bija uz peldošās mājas – "Kuģa".

Uz Kuģa, protams, uz Kuģa! Pirmajos gados tur nebija nekādas elektrības, nekādas gāzes, nekādu telefonu. Tas bija pats labākais, ko varēju iedomāties – divi mēneši uz ezera bez jebkādas saskarsmes ar ārpasauli, baudot savu darbu un dabu. Varbūt kādam kādreiz bija līdzi radio, bet man nebija, un man arī netrūka ne telefona, ne cilvēku, ne apmeklētāju. Engures ezers tolaik turklāt skaitījās robežas zonā un bija padomju armijas pārvaldībā, un nekādi cilvēki no ārpasaules tur pielaisti netika, vienīgi daži vietējie zvejnieki un rudenī vietējie iedzīvotāji mežā sēnēs un ogās. Bet nekādu tūristu! Tas bija ļoti liels pluss, ka gan putni, gan mēs varējām dzīvot netraucēti, bez jebkādas ārējas ietekmes.

Sākumā mēs ar kolēģi Māru dzīvojām vienā kajītē. Kas ir bijis Engures ezerā uz Kuģa, zina – tur ir divu stāvu lāvas. Es, protams, gulēju uz augšējās. Bet tad Māra apprecējās, turklāt ar kolēģi – Juri Kazubierni. Nu, precētam pārim taču tā kā pienāktos vienā kambarī dzīvot! Uz Kuģa bija arī tāds maziņš kambarītis, kas pēdējos gados faktiski tika lietots kā noliktava. Es to kambarīti rūpīgi izmērīju un sapratu, ka garumā tur iznāk 2 cm virs mana auguma garuma, un, kad uz Kuģa taisīja remontu, to iekārtoja man. Tā es pirmā tiku pati pie savas dzīvojamās platības. Vēlāk, kad uzcēla ornitologu bāzes krasta māju (1979. gadā iebetonēja krasta mājas pamatus, vēlāk tai piebūvēja otro stāvu, kur varēja dzīvot), es vēl vairākus gadus nodzīvoju uz Kuģa, bet pēc tam tomēr pārcēlos uz krasta māju, man tur bija pirmā istabiņa kreisajā pusē.

Kāda bija dzīve uz Kuģa bez elektrības?

Mums bija sveces un petrolejas lampas. Ēst iesākumā taisījām uz petrolejas plītiņas, tas bija pamatīgs izaicinājums, bija diezgan sarežģīti ar to visu darboties. Petrolejas sprausla ik pa laikam aizsērēja. Kad tas notika, sprausla bija jāizbaksta ar tādu speciālu drātīti, un tad no plītiņas varēja pēkšņi izšauties liela uguns, un viss uzliesmoja, tā ka nevarēja saprast, kā būs tālāk – vai viss Kuģis nodegs vai tomēr nenodegs! Pēc dažiem gadiem pārgājām uz ērtāku "pavārēšanu" – tika ierīkota gāzes plītiņa (balons drošības labad ārā uz klāja).

Kā notika pārtikas sagāde? Ja nebija elektrības, nebija arī ledusskapja.

Mums bija ierīkots "aukstais skapis" – pontonā bija izgriezts caurums, kas no virtuves bija attaisāms ar durtiņām. Tur bija vēsāks nekā pārējā virtuvē – apkārt ūdens, nepiekļūst saule, apkārt zēģelē vējš. Tāds aukstais skapis bija izgriezts abu pušu pontonos, un tur arī glabājām pārtiku.

No Rīgas braucot, pārtiku paši savedām, ko nu katrs varēja. Vietējā bodē gaļas tolaik, protams, nebija. Laikā, kad sāku strādāt Engures ezerā, uz Kuģa bija tā sauktā "kuņģa grāmata", kur sarēķināja pārtikas izdevumus. Pirms tam bija bijis laiks, kad katrs individuāli pats sev kaut ko gatavoja. Ar laiku iekārtojāmies tā, ka pašā karstākajā darba sezonā, maijā–jūnijā, uz vienu līdz diviem mēnešiem mums bija pavārs. Caur pazīstamiem mums tika praksē sarunāti pārtikas tehnikuma audzēkņi, kas tad arī gatavoja ēst. Sākumā šie praktikanti bija puikas, jo tika pieņemts, ka zēniem tādi spartiski dzīves apstākļi ir vairāk piemēroti nekā meitenēm. Ar laiku sapratām, ka puikas ar visu savu skološanos pārtikas specialitātē ir tomēr diezgan čābiski pavāri. Viens piemērs – viņiem parasti vajadzēja pateikt priekšā, ko taisīt pusdienās, un, kad zēnam lika pagatavot

Foto no Ornitoloģijas laboratorijas arhīva

Ar pikrīnskābi iezīmēts lielais ķīris. Lubezeres ūdeļu ferma, 1981. gada jūnijs.

sausus zirņus ar speķi, tad viņš tā arī darīja – iebēra zirņus sausā katlā un uzlika uz uguns… Tad par pavārēm sāka pieņemt meitenes, un dažas no viņām bija gluži vai izcilas, bet dažas – vienkārši labas. Dažas baidījās vienatnē strādāt veču barā tālu no cilvēkiem un pierunāja vadību, ka viņas būs divas, lai drošāk.

Uz ezera dzīvojot, ēdāt zivis?

Jā, bet, lai cik dīvaini tas nebūtu, kamēr Engures ezera bāzē (pēc darbu beigšanās Raudas bāzē) nebija sācis strādāt Donāts Spalis, zivis galvenokārt pirkām no vietējiem. Donāts iegādājās attiecīgo licenci un ļoti veiksmīgi sāka ķert ezera zivis. Bērzciemā bija arī zivju rūpnieciskās pārstrādes cehs. Dabūjām gan jūras, gan ezera zivis, jo dažiem vietējiem bija atļauja zvejot ezerā. Atceros – tolaik bija daudz luču, šķiet, dažbrīd viņus lāgā nebija, kur likt, un tad mums, teiksim, atveda kastīti ar kūpinātiem lučiem. Nevis luču mazuļiem, bet tādiem pamatīgiem lučiem. Un tad tika noteikta norma – tev ir jāapēd tik un tik luču vakariņās vai kādā citā ēdienreizē. Un bija arī reņģes, protams.

Kāds lauka darbu sezonā bija dienas ritms?

Citiem ornitologiem, kas strādā mežā vai laukā, galvenais darbalaiks ir rīta agrumā, piemēram, dziedātājputnu pētniekiem dabā jādodas līdz ar saullēktu. Mums ezerā bija otrādi, mums bija jāpagaida, kamēr rasa nožūst, lai nekaitētu ūdensputnu ligzdām. Tā mums bija iespēja normāli izgulēties un izbraukt ezerā, teiksim, uz plkst. 10.00. Diena parasti bija iedalīta divos cēlienos – pirmais cēliens no plkst. 10.00 līdz apmēram 13.00, tad – svēta lieta – pusdienas, tad "pa stundiņai uz katru aci" un pēc tam atkal pēcpusdienas cēliens.

Lielākais izaicinājums bija nevis darbs "ceros" dienasvidus svelmē, bet nonākšana darba vietā un atgriešanās no tās. Ir vai nav vējains, tev obligāti jānonāk ceļamērķī, un, ja vējā jānoairē trīs četri kilometri katrā virzienā, tad tā nav nekāda svētdiena. Toties lietū jāairē nebija, jo lietus laikā ne kolonijas, ne citu putnu ligzdas traucēt nedrīkst, lai ligzdas neaizietu postā. Sākumā mums bija tikai airu laivas, un bija lieliski, kad tikām pie motorlaivām. Tās mums bija divas – viena kaiju pētniekiem, otra – "pīļiniekiem".

Lauka darbu sezonā diezgan daudz izmantojām arī "lēto darbaspēku", proti, skolniekus, kas bija izrādījuši interesi par putniem. Ja viņi skolā labi mācījās, tad rakstījām vēstules skolai ar lūgumu vasarā no skolas palaist ātrāk, jo darbi sākas jau maijā. Parasti viņi arī tika palaisti. Caur šo Engures ezera "skolu" ir izgājuši ap 90 % mūsu ornitologu, vismaz tagadējā vecākā paaudze.

saliņas speciāli ūdensputnu ligzdošanai. Tāpēc arī ornitologiem ļāva pēc tam to visu dokumentēt.

Pētījumi notika arī Babītes ezerā. Arī Liepājas ezerā meklējām kaiju kolonijas, t. sk. arī melnos zīriņus. Esmu arī diezgan daudz lidojusi, veicot aviouzskaites, visvairāk ar helikopteru. Uzskaites bija dažādas – ziemojošo ūdensputnu uzskaitē lidojām pār Gauju, Daugavu un citām ūdenstecēm un tilpēm. Pavasarī aviouzskaitēs tika skaitītas paugurknābja gulbju ligzdas Babītes ezerā, Engures ezerā un citās vietās.

Jāatzīst, ka esmu vienīgais cilvēks ne tikai Bioloģijas institūtā, bet visā

Foto: Jānis Viksne

Jaunais putnu gredzenotājs Alvils Reinbergs (1959) tur rokās, Māra Janaus pietur, bet Aivars Mednis fotografē meža pīles tēviņu. Engures ezers, fonā – peldošā māja "Kuģis". 1977. gads.

Pētījumi notika arī citur Latvijā?

Katru gadu braucām uz Kaņieri uzskaitēs, sākumā galvenokārt uz salām, pēc tam arī "ceros", tie bija līdzīgi pētījumi kā Engures ezerā. Tolaik Kaņierī iekļūšana bija diezgan problemātiska, atļaujas bija jāsaņem ļoti "augstā līmenī", jo Kaņieris bija partijas "dūžu" medību un spiningošanas vieta. Pat ar visu atļauju bija jānotrāpa diena, kad nevienas no augstajām amatpersonām nebija, tikai tad drīkstēja doties ezerā. Kaņiera ezers tāds, kāds tas ir šobrīd, tika izveidots tikai 1965. gadā. Pirms tam ūdens bija nolaists lauksaimniecības vajadzībām, bet nekāda liela lauksaimniecība gan nenotika. Taču varam lepoties ar to, ka Kaņieris bija pirmā vieta PSRS, kur pirms ūdens pacelšanas tika izveidotas mākslīgās Salaspilī, kam gadījies atlidot uz darbu helikopterā. Ziemā laikapstākļi bieži vien bija nepiemēroti lidošanai, un, vai varēs lidot, noskaidrojās tikai tajā pašā dienā līdz apmēram plkst. 11.00. Tā kā dzīvoju tuvāk helikopteru bāzei Spilves lidostā nekā pārējie kolēģi, no rīta devos turp. Kad laiks izrādījās lidošanai nepiemērots, devos uz darbu ar vilcienu, bet, kad vienreiz bija piemērots, sēdos helikopterā, un Salaspilī nosēdāmies Bioloģijas institūta teritorijā, lai sakāpj pārējie kolēģi. Toreiz Salaspilī izplatījās tenkas, ka milicija ar helikopteru Salaspilī ķērusi noziedzniekus.

Esi bijusi ļoti eksotiskās putnu kolonijās ziemeļos.

Pēc augstskolas beigšanas 1978. gadā es sev "uzdāvināju" braucienu uz

ornitoloģisko pētījumu stacijām Baltajā un Barenca jūrā. Arī uz ziemeļu putnu rezervātiem dodoties, bija jāsaņem atļauja. Kandalakšas rezervātā ornitoloģiskos pētījumus vadīja Vitālijs Bianki (pazīstamā rakstnieka dēls), tur nedēļu nodzīvoju Baltajā jūrā kopā ar studentēm uz neapdzīvotas salas un piedalījos pētījumos, pēc tam devos uz Septiņu salu rezervātu Barenca jūrā, kur arī praksē uzturējās studentu grupa ar pasniedzēju.

Barenca jūrā pirmoreiz redzēju vertikālās kolonijas klintīs (putnu tirgus) ar tūkstošiem putnu! Tur bija milzīga trīspirkstu kaiju kolonija, turklāt viņas nemaz nebaidās no cilvēkiem, – tu pieej pie kraujas, un visas kaijas turpat sēž ligzdās un noskatās uz tevi. Bija arī kairas, klijkaijas, alki, gārgales, medību piekūni. Ceļā uz tām klintīm bija jāšķērso jūras zīriņu kolonija uz zemes – horizontālā kolonija, tur nu cauri bija jātiek ar fufaiku uz galvas un skriešus, citādi varēja dabūt asiņainu galvu.

Kādos pētījumos piedalījies ziemeļos?

Studentes Kandalakšā pētīja jūras pīļu uzvedību, reģistrēja laika budžetus. Tumšajām pīlēm ir tāda īpatnība, ka acīmredzot enerģiskākās mātītes savāc mazuļus no daudzām citām mātītēm, un tad viena māte var vadāt pat 40 pīlēnus. Bija arī pūkpīļu pētījumi, gredzenošana.

Esi braukusi uz daudzām ornitologu konferencēm.

Padomju laikos sadarbība ar kolēģiem ornitologiem kaut cik brīvi notika tikai PSRS ietvaros. Izbraukšana uz ārzemēm tolaik bija iespējama tikai ar īpašām atļaujām un arī saziņas iespējas bija ļoti ierobežotas. Manā ziņā bija sarakste vācu valodā. Daudzi Ornitoloģijas laboratorijas kolēģi bija apguvuši angļu valodu, bet es biju mācījusies Rīgas 5. vidusskolā Āgenskalnā, kur padziļināti mācīja vācu valodu. Tāpēc man tika uzticēts darbs ar vācu tekstiem (senākās ornitoloģiskās publikācijas Latvijā bija tikai vāciski), kā arī sarakste un komunikācija ar vācu kolēģiem, kad tie atbrauca.

Padomju laikos Bioloģijas institūtā nedrīkstēja sūtīt vēstules uz ārzemēm pa taisno, vienkārši uzrakstot un iemetot pastkastītē. Tās bija jāraksta divos eksemplāros, un viens no eksemplāriem jānodod tā saucamajai 1. daļai, kur sēdēja vīriņš (čekists), kurš to visu pārlūkoja un pārbaudīja. Tas notika arī ar ienākošo pastu. Cik daudz vēstuļu līdz mums vispār nenonāca, mēs jau nezinām. Jo viņš to visu filtrēja. Bieži gadījās tā, ka mums no ārzemēm bija sūtīts ielūgums piedalīties kādā starptautiskā ornitoloģiskā pasākumā, bet saņēmām to pēdējā brīdī, kad neko noformēt un nekur aizbraukt vairs nevarēja paspēt, un tad vīriņš liekulīgi sūkstījās, ka saņemts par vēlu... Visnozīmīgākais pasākums un tāds kā pagrieziena punkts bija pasaules ornitologu kongress Maskavā 1982. gada augustā. Uz to no Latvijas aizbrauca vairāk nekā 20 cilvēku – gandrīz visi, kas kaut cik nodarbojās ar ornitoloģiju, tā vai citādi arī piedalījās šajā lielajā pasākumā, no Latvijas bija arī daudzi referāti. Maskavā pirmoreiz klātienē satikāmies ar daudziem ārzemju kolēģiem, ar kuriem līdz tam bijām tikai sarakstījušies. Mūsu ornitologiem tas deva lielu grūdienu, tur bija tik daudz interesantu cilvēku, tik daudz informācijas par interesantiem pētījumiem.

1987. gadā starptautiska konference – "Baltic Birds 5" – savukārt tika rīkota Latvijā.

Jā. Tā arī bija viena no tām dažām reizēm, kad bija iecerēts ārzemju kolēģus aizvest uz Engures ezeru parādīt ornitoloģisko pētījumu bāzi. Tolaik ārzemju viesus drīkstēja vest ekskursijās tikai Rīgā un tuvākajā apkārtnē – Jūrmalā un Siguldā. Viss, vairāk nekur! Mums bija pat izdevies izcīnīt atļauju, ka uz dažām stundām drīkst viesus aizvest uz Engures ezeru. Tomēr izdoto atļauju burtiski pēdējā brīdī anulēja, un mums viņi bija jāved uz Siguldu un Krimuldu.

Ar padomju zinātniekiem bija drusku vieglāk, viņi drīkstēja braukt un arī diezgan daudz brauca uz Engures ezeru gan ekskursijās, gan arī strādāt – gan ar putniem, gan arī ar citiem organismiem. Tajā laikā mūsu Ornitoloģijas laboratorija bija viena no vadošajām visā PSRS, vairāki mūsu ornitologi bija pazīstami un cienīti. Īpaši Harijs Mihelsons[2], laboratorijas vadītājs, kas diemžēl ļoti priekšlaicīgi aizgāja viņsaulē, – viņš bija īstens ornitologs ar sirdi un dvēseli, pie tam ornitologs zinātnieks, kurš uz putniem skatījās ne tikai – kas, cik un kur, bet arī – kā un kāpēc. Un šī Mihelsona "skola", manuprāt, caur kolēģiem darbojas Latvijā vēl šobrīd. Mums tas ir saglabājies.

Foto: Ruslans Matrozis

Jūras putnu uzskaišu komanda pie vienmotora lidmašīnas. No kreisās: Antra Stīpniece, Māra Janaus, Ruslans Matrozis un pilots O. Gāniņš. Ventspils lidlauks, 05.08.1999.

[2] Harijs Mihelsons (1930–1981).

Foto no Ornitoloģijas laboratorijas arhīva

Bioloģijas institūta Ornitoloģijas laboratorijas darbinieki (no kreisās): Pēteris Blūms (1938), Aivars Mednis (1938), Māra Janaus (1954), Voldemārs Rēders (1953) un Juris Kazubiernis (1940–2016) Maskavā, piedaloties 18. Starptautiskajā ornitologu kongresā. 1982. gada augusts.

Tev tomēr izdevās vēl padomju laikā izbraukt uz Vāciju – VDR.

Man bija veiksme saņemt uzaicinājumu aizbraukt uz Hidenzē gredzenošanas centru (Hidenzē ir sala Baltijas jūras dienvidos), uzaicināja vācu kolēģis, kurš ilgāku laiku bija viesojies pie mums Salaspilī (protams, Engures ezeru viņam rādīt nedrīkstējām). Bet man uz Hidenzē izdevās aizbraukt, vācu kolēģis izrādīja savu darbavietu, Hidenzē bija ļoti interesanti. Tur arī tolaik nebija daudz cilvēku, jo arī tā bija pierobežas zona, kur nemaz tik viegli nebija tikt iekšā. Lai mani tur vestu, viņam arī vajadzēja sagādāt īpašu atļauju.

Kopā ar Vīksni pēc kongresa Maskavā vēlāk bijām uz vēl diviem pasaules ornitologu kongresiem – Durbanā (1998. gadā) un Hamburgā (2006. gadā). Tas jau bija brīvas Latvijas laikos.

Tu esi vadošā balto stārķu pētniece Latvijā. Kā sākās darbs ar stārķiem?

Tālajā 1974. gadā bija jāorganizē 3. starptautiskā balto stārķu ligzdu uzskaite Latvijā. Mūsu laboratorijā neviens īpaši ar to nodarboties negatavojās, un, tā kā sarakste ar organizētājiem notika vācu valodā (Anglijā jau balto stārķu nav!), man uzticēja gan vairāk vai mazāk organizēt uzskaiti Latvijā, gan pēc tam apkopot un publicēt datus. Tā tas sākās! Saņēmām ļoti daudz atbilžu no skolām, jo tradicionāli Latvijā galvenie datu vācēji ir skolēni. Vēlākajos gados tik daudz nekad vairs nav bijis, un 2014. gada uzskaitē atbildes un datus saņēmām tikai no 30 % lauku skolu. Tagad informācijas ieguvē priekšplānā ir iespējas, ko dod portāls Dabasdati.lv. 1984. gadā ar šo uzskaiti nodarbojās Antra Stīpniece (toreiz vēl Vīksne), 1994./1995. gadā – mēs abas kopā, 2004./2005. gadā – es, bet 2014. gadā man pievienojās Andris Dekants, kura ziņā bija galvenokārt ar tehnoloģijām saistītie darbi.

Starptautiskā balto stārķu uzskaite notiek ik pa 10 gadiem, bet pēdējos 35 gados Latvijā notiek arī ikgadējais balto stārķu ligzdošanas sekmju monitorings parauglaukumos. To aizsāka tēvs un dēls Ķemleri, kas abi diemžēl nu jau ir viņsaulē. 1988. gadā balto stārķu ligzdu parauglaukums bija viņiem vienīgajiem, Snēpelē (tagad Snēpeles parauglaukumu esmu pārņēmusi es). 1989. gadā bija jau seši parauglaukumi, pašlaik to skaits pieaudzis līdz nepilniem 30.

Kad par kādu sugu ir uzkrāta informācija daudzu gadu garumā, var novērtēt arī ilgtermiņa pārmaiņas. Kopš 1934. gada ligzdojošo balto stārķu pāru skaits Latvijā ir gandrīz dubultojies. Toties ir samazinājušās ligzdošanas sekmes – ja 1934. gadā izauga vidēji 2,7–2,8 mazuļi ligzdā, tad tagad – knapi 2, un tā ir liela starpība. 1934. gadā gandrīz visas stārķu ligzdas (pāri par 90 %) bija uz cilvēka būvētām pamatnēm, tagad tādu ligzdu ir labākajā gadījumā ap 20 %. 1974. gadā ap 1 % ligzdu bija uz elektrības vai telefona stabiem. Tagad uz elektrības stabiem ir gandrīz 80 % no visām ligzdām[3].

Sugas ietvaros atšķiras arī uzvedība. Ir baltie stārķi, kas ļoti agresīvi aizstāv savu teritoriju no citiem stārķiem, bet ir arī balto stārķu pāri, kas izvēlas ligzdot kolonijās, pat ar vairākām ligzdām vienā kokā. Sen zināmas balto stārķu kolonijas pie Burtnieku ezera un Ogres novadā, bet tās nav vienīgās, – ir arī citās Latvijas vietās. Nesen izveidojusies pavisam jauna balto stārķu kolonija starp Ērģemi un Valku.

Putniem esi veltījusi pusi gadsimta.

Gan putni, gan to pētnieki visā darba dzīves garumā man ir sagādājuši daudz prieka, un ir gandarījums par paveikto. Nākamajā dzīvē es darītu to pašu!

[3] Par 8. starptautisko stārķu ligzdu uzskaiti 2014. gadā un izmaiņām gadu gaitā vairāk lasiet Māras rakstā šī žurnāla 40. lpp. (Red. piez.)

Summary

Half a century on Lake Engure. A conversation with Māra Janaus /Elīna Gulbe, Ruslans Matrozis/

In 2023 Māra Janaus (b. 1954) was elected an Honorary Member of the Latvian Ornithological Society. All 50 years of her work life have been devoted to the study of birds at the Institute of Biology, primarily the research of Black-headed gull *Larus ridibundus* demography in Lake Engure, Lake Kaņieris, and elsewhere. She is an author of more than 90 articles and theses. Māra Janaus is the leading expert of the White Stork *Ciconia ciconia* in Latvia, the coordinator of a majority of the International White Stork Censuses in Latvia since 1974, and the coordinator of the White Stork monitoring in Latvia from 1988 to present. For the first 10 years after the Latvian Ornithological Society's founding, she served as its scientific secretary and was a member of its council for many years.